

НОВАТОРСЬКІ ІДЕЇ К.Д. УШИНСЬКОГО У ТЕОРІЇ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ

У статті автор висвітлює прогресивні погляди вітчизняного педагога К.Д. Ушинського на організацію процесу розумового виховання дітей у навчальній діяльності.

Ключові слова: розумове виховання, розумовий розвиток, формальна освіта, матеріальна освіта, педагогічні принципи.

Постановка проблеми. Пошуки оптимальних шляхів навчання і виховання для входження дитини у суспільство в якості сформованої особистості супроводжуються посиленою увагою спеціалістів до розвитку її індивідуальності, розширення мислення і творчості. Наукові розробки у цьому напрямку неможливі без врахування історико-педагогічного досвіду, усвідомлення глибинних зв'язків ідей, явищ і фактів минулого у їх цілісності та взаємодії в рамках загальнокультурного процесу.

У вітчизняній педагогіці другої половини XIX – початку XX століття, багатьма яскравими іменами представників педагогічної психології, дидактик, методистів, практиків-експериментаторів окреме місце займає постать Костянтина Дмитровича Ушинського (1823 – 1871). Епітет "великий педагог" доцільно застосовувати саме до нього, адже він був не тільки найбільшим реформатором вітчизняної школи, але й підняв педагогіку як галузь загальнолюдського знання на новий, вищий щабель.

До К.Д. Ушинського у вітчизняній педагогіці не було більш-менш чіткої наукової теорії, переважали іноземні запозичення і лише зрідка з'являлися проблески власної педагогічної думки. Ним були створені класичні педагогічні праці, неперевершені навчальні посібники, значно збагачено теорію і практику педагогічної діяльності і використано принципово новий підхід до процесу розумового виховання особистості. Водночас він пропагував серед вчителів і представників народної освіти не тільки досвід сучасної йому школи, але й педагогічну теорію та практику минулих часів, робив усе можливе аби спадщина минулого стала надбанням широких учительських мас [2, с. 76]. Внесок вченого у вітчизняну педагогіку деякі дослідники називають "феноменом Ушинського"[1, с. 10].

Аналіз останніх досліджень. Вивчення стану наукової розробки означеної теми показало, що педагогічні здобутки К.Д. Ушинського постійно перебували і перебувають у полі зору дослідників. Ідеї вченого чітко простежуються у творчості його послідовників Х. Алчевської, Б. Грінченка, Т. Лубенця, А. Макаренка, С. Русової та ін. Серед сучасних дослідників, які вивчали спадщину педагога слід виокремити наукові розвідки О. Вишневецького, Д. Луцика, Н. Кузишиної, О. Сухомлинської, В. Шендеровського, П. Щербаня, М. Євтуха, І. Зайченка та ін. В рамках дисертаційних досліджень останніх років слід виділити роботи, в яких висвітлюється зарубіжний педагогічний досвід та виховний ідеал у працях К.Д. Ушинського (Ю. Корнейко, Н. Калита), проблема дошкільного виховання і втілення його педагогічних ідей у практику сучасного дошкільного закладу (В. Харченко, В. Пікінер).

Мета статті – висвітлити прогресивні погляди К.Д. Ушинського на проблему розумового виховання дітей та застосування нових методичних підходів у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Вищою метою виховання К.Д. Ушинський вважав всебічний розвиток особистості, вдосконалення самої природи людини, визнання нових принципів взаємин особистості і суспільства. При цьому розумове виховання в структурі особистості займає одне з головних місць.

Предметами розумової діяльності, на думку педагога, є: утворення понять, складання суджень, виведення умовиводів, осягнення предметів і явищ, осягнення причин і законів явищ і будівництво систем науки і практичних правил для життя. Виходячи з цього у його системі завдань розумового виховання чітко можна виділити наступні: набуття необхідної кількості фактів, розвиток мислення, розвиток пізнавальних здібностей, формування загальнонавчальних вмінь.

Розглядаючи педагогічні погляди, що існували у педагогіці середини XIX століття можна виділити дві концепції у розумінні проблем розумового виховання. Представники першої концепції поклали в основу розумового виховання засвоєння учнями у процесі навчання набуті людством систематизовані знання. Подібних поглядів дотримувалися Я.А. Коменський, Дж. Локк, Й.Ф. Герbart, М.І. Пирогов та ін.

Прибічники іншої концепції, в першу чергу Ж.Ж. Руссо та його послідовники, виходили з положення про те, що розум дитини розвивається перш за все і більше всього у її природній діяльності, для якої потрібно надати вільний простір. Привести у відповідність обидві концепції, дидактичного матеріалізму і дидактичного формалізму, довгий час не вдавалося" [3, с. 365].

К.Д. Ушинський рішуче виступав проти крайнощів теорій матеріальної та формальної освіти. Він визнавав важливими і нерозривно пов'язаними обидва боки навчання, обґрунтовуючи це закономірностями функціонування пізнавальної діяльності: пам'ять і мислення у своєму розвитку і у роботі з необхідністю спираються одне на одне. Тому і навчання повинно бути спрямоване як на збагачення розуму необхідними знаннями, так і на розвиток "формальних", тобто пізнавальних здібностей. "Не вміючи поводитися з пам'яттю людини, – писав вчений, – ми тішимо себе думкою, що справа виховання – розвинути тільки розум, а не наповнювати його знаннями; але психологія викриває неправду цієї думки, показуючи, що сам розум є не що інше, як добре організована система знань" [4, с. 38].

Якість фактів, як зазначав вчений, відіграє особливо важливу роль у процесі мислення, адже їхня недостатність, або невпорядкованість є однією з причин помилок у висновках. Тому всі знання необхідно приводити у певну, логічно побудовану систему, міцність якої буде визначати ступінь розумового розвитку. При цьому важливо, щоб знання були набуті самостійно, тому що самостійні думки витікають тільки з самостійно набутих знань.

К.Д. Ушинський ретельно досліджував особливості розвитку уваги дітей, пам'яті, уяви, чуттєво-емоційної сфери. Підкреслюючи значення уваги у цілому для розумового і морального розвитку людини, він вважав, що головна мета виховної діяльності полягає в тому, щоб зробити вихованця уважним до серйозних і моральних інтересів життя.

Спираючись на психологічні дослідження, великого значення у внутрішньому житті людини педагог надавав пам'яті: "Увесь розвиток тварини і людини здійснюється не інакше, як у галузі пам'яті і за її безпосередньої участі; таким чином, психічний розвиток живої істоти являє собою власне розвиток пам'яті", – писав він [4, с. 398]. Здатність пам'яті зберігати в людині сліди всіх впливів зовнішнього світу дає внутрішньому життю певну самостійність, яка полягає в роботі над цими враженнями. Вчений формулює ряд правил, необхідних для більш ефективного запам'ятовування, які актуальні і в сучасній практиці: залучати до участі в акті пам'яті якомога більшу кількість органів нервової системи; послідовно розвивати спочатку механічну, а потім розумову і духовну пам'ять та їх поєднання; використовувати "сократичний метод"; збагачувати свідомість вихованців враженнями з навколишнього життя і природи; закладати перші асоціації на початку навчання наочним методом; застосовувати повторення для запобігання забуття; домагатися втілення вивченого в різноманітних вправах і практичних діях; збуджувати в учнів інтерес до навчання і привчати до праці; стежити за відповідністю навчального навантаження здібностям дітей і т.п.

Пам'ять людини, вважає К.Д. Ушинський, має свої межі і тому праця, що застосовується для придбання будь-яких знань, повинна бути пропорційною користі, що походить від них. З цією метою в шкільних підручниках потрібно залишити тільки те, що дійсно корисно і необхідно для людини. Педагогіка повинна переглянути всі науки і всі відомості, пропоновані учням і переробити наукові системи в педагогічні. Виховання і освіта повинні бути пов'язані з життям і наукою і переносити з життя та науки в школу найістотніші, безсумнівні досягнення людства.

Також особливу увагу К.Д. Ушинський приділяв відбору змісту навчання. Зокрема, він вважав, що надмірне захоплення класичною освітою як засобом загального розвитку є неприпустимим. Зміст свідомості людини веде за собою розвиток і пам'яті, і уяви і мислення. Навчати логічних операцій необхідно, але вони нічого не варті для розвитку особистості без формування життєво важливих цінностей. Дотримуючись принципу розвиваючого навчання, К.Д. Ушинський заперечував поділ функцій виховання і навчання і вказує на єдність цих двох основ у становленні гармонійно розвиненої особистості. Він бачив у навчанні головний засіб розумового,

морального та фізичного розвитку особистості, вважав, що навчання вирішує подвійну задачу – освітню і виховну. Перша його частина означає раціональне засвоєння людиною необхідних їй знань про природу та суспільство, друга – формування світогляду, переконання. Таким чином, за своїм змістом навчання – це процес збагачення знань (матеріальне утворення) і одночасний розвиток здібностей (формальна освіта). "Дарма б сподівався вихователь на силу одного формального розвитку. Психічний аналіз ясно вказує, що формальний розвиток розуму, у тому вигляді, як його розуміли раніше, є неіснуючою примарою, що розум розвивається тільки у справжніх реальних знаннях, і що сам розум є не що інше, як добре організоване знання" [4, с. 661].

Однак не в самих знаннях і не у високому розумовому розвитку учнів К.Д. Ушинський бачив головну задачу загальної освіти і, зокрема, розумового виховання. Головне полягає у свідомому застосуванні результатів навчання. Показником такого застосування буде не стільки кількість знань і ступінь розвитку розуму, скільки те, на що вони підуть, які погляди і переконання складуться і яким чином вплинуть на образ думок, почуттів і поведінки учня. Оптимально організоване навчання покликане закласти міцну основу стрункого світогляду та серйозних поглядів на працю і на життя. Розумовий розвиток може бути забезпечений тільки таким навчанням, яке засноване на законах психічного розвитку людини. Подібне навчання К.Д. Ушинський назвав органічним, коли окремі навчальні предмети, в особливості географію, історію та природничі науки, викладають у школі таким чином, що вони підтримують один одного, поповнюють і поживляють, всі разом дружно будують в душі вихованця міцне підґрунтя ясного, живого і вірного світогляду. Хаотичне ж викладання, де одна наука йде слідом за іншою, ніде не переплітаючись, призводить до такого стану ідей, коли вони не утворюють чіткої світу в голові, а лежать в ній, як на кладовищі, не знаючи про існування один одного. При розподілі предметів викладання в загальноосвітній школі слід мати на увазі не науки окремо, а душу учня в її цілісності, а також поступовий і всебічний розвиток. Одна справа – наука в своїй системі, а інша – розумовий розвиток учнів і передача їм необхідної і корисної для життя інформації. Не науки повинні схоластично вкладатися в голову учня, а знання та ідеї, що повідомляються науками. Вони повинні органічно складатися у світлий і, по можливості, широкий погляд на світ і його життя.

Одна з головних вимог К.Д. Ушинського до педагогів – вчити учнів вчитися. Для цього він давав конкретні поради: залучити зір, використовувати голосовий орган дитини, мобілізувати слух, м'язи рук, дотик, нюх і смак, таким шляхом можна перемагати найлінійнішу пам'ять. Вчений, зокрема, вимагав, щоб урок був пізнавальним, цікавим, захоплюючим; але якщо на уроці для дітей є й нудні речі, то потрібно вчити учнів наполегливо працювати, щоб здобувати знання. В цьому процесі особі вчителя відводилося центральне місце.

Оскільки розвиток розуму відбувається, перш за все, у навчальній діяльності, то цей процес повинен ґрунтуватися на таких дидактичних принципах – свідомості і активності учнів у процесі навчання, наочності, послідовності, доступності, міцності знань та навичок учнів. Педагог висунув ряд положень про побудову навчання в певній методичній послідовності, основою яких були педагогічні формули: від конкретного до абстрактного, від знайомого до незнайомого, від простого до складного, від окремого до загального і навпаки.

Вчитель, який бажає що-небудь міцно закарбувати в дитячій пам'яті, повинен потурбуватися про те, щоб якомога більше органів чуття взяли участь в акті запам'ятовування. К.Д. Ушинський радив показувати дітям картини або писати слова на дошці, змушувати їх уважно слухати те, що говорить вчитель і самих голосно і виразно вимовляти і розповідати вивчене за малюнком. Чим міцніше засвояться пам'яттю перші образи, вважає мислитель, тим легше буде проходити подальше навчання. Таким чином, у відповідності з психофізіологічними особливостями дитячого віку, найважливішим джерелом отримання нових знань для дітей є досвід, придбаний за допомогою зовнішніх почуттів. Отже, велике значення у навчанні надається дотриманню принципу наочності.

Відстоюючи принцип народності у навчально-виховному процесі, вчений вказував на виключну необхідність використовувати для розумового розвитку дитини лишерідну мову. Він пояснював це тим, що процес створення понять закінчується тільки у словах, і мислення у повному сенсі здійснюється також тільки у словах. Таким чином, слово є головним засобом людського розвитку, якого тварини, які мають іноді набагато більш тонкі відчуття, досягти не можуть. Цей факт К.Д. Ушинський підтверджує нерівномірністю морального і розумового розвитку людей

сліпих та глухонімих: останні, бачать світ, але не чують мови, тому демонструють всі ознаки переважаючих тваринних схильностей. "Ми маємо усі підстави вважати, що у душі тварин процес мислення і процес уявлення здійснюються у такому ж хаотичному русі, в якому здійснювався б в нас, якби ми не володіли двома могутніми засобами, які завершують процес створення понять, тобто слово та ідею" [4, с. 457].

Висновки. Аналізуючи погляди К.Д. Ушинського можна дійти висновку, що стрижнем всієї його педагогічної системи була реалізація соціальних вимог часу і в їхній ієрархії соціально-педагогічні завдання були домінуючими. Поєднавши елементи концепцій розумового виховання він заклав підвалини принципово нової школи, здатної формувати гармонійно розвинену особистість. Нажаль політична ситуація у країні середини XIX століття не дозволила належним чином втілити ці ідеї у практику, однак послідовники вченого активно боролися за надання випускникам народних шкіл такої освіти, яка б допомогла їм орієнтуватися у житті, взаємодіяти у соціумі, самостійно користуючись при цьому отриманими знаннями, зміцнювати і розширювати свій світогляд.

Використані джерела

1. Днепров Э.Д. Ушинский и современность / Э.Д. Днепров. – М., 2008. – 232 с.
2. Мітюрів Б.Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні / Б.Н. Мітюрів. – К.: Радянська школа, 1971. – 108 с.
3. Педагогическая энциклопедия: В 4 т. Т. 4 / [Под ред. А.И. Каирова]. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 912 с.
4. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. – Т. 1 / К.Д. Ушинский // Ушинский К.Д. Собрание сочинений. – Т. 8. – М.-Л., 1950. – 775 с.

Zavatska L.M., Zhuk O.Y.

INNOVATIVE IDEAS K.D.USHINSKY IN THEORY, MENTAL EDUCATION

In the article the author focuses on the progressive views of the domestic teacher K. Ushinsky the organization of the process of mental education of children in educational activities.

Key words: *mental education, mental development, formal education, material formation, pedagogical principles.*

Стаття надійшла до редакції 02.11.2013 р.

